

**Rec.: JAN WALKUSZ, KOŚCIÓŁ NA DROGACH
POMORSKIEJ PRZESZŁOŚCI.**

STUDIA I SZKICE Z XIX I XX WIEKU

Wyd. KUL, Lublin 2014, ss. 387.

Starannie wydana publikacja, wzbogacona materiałem ikonograficznym, już z tego względu zachęca, by po nią sięgnąć, wertować karty, cieszyć się kolorowymi i czarno-białymi zdjęciami. Wzbudza zaufanie. Jej tytuł, Książd Profesor i Poeta, wyjaśnia następująco: *O ile więc wyraz «droga/drogi» należy tu czytać w znaczeniu celowo zastosowanej metafory na oznaczenie strumienia wydarzeń i wzajemnie przenikających się procesów, wykreowanych uwarunkowaniami historyczno-cywilizacyjnymi, tudzież polityczno-społeczno-kulturowymi, o tyle wskazanie topograficzne odnosi się do konkretnego terenu, czyli Pomorza Nadwiślańskiego, albo inaczej – w sensie zamiennym i w formie nieco uproszczonej, dostosowanej do terminologii kościelno-administracyjnej – diecezji chełmińskiej z lat 1821-1992. Te zresztą cezury czasowe stanowią zarazem – choć w wielkim uproszczeniu i z uwzględnieniem oczywistej tolerancji – ramy chronologiczne opracowania, mającego na celu ukazanie wybranych aspektów aktywności Kościoła katolickiego na wskazanym terytorium¹. Jest też wskazana racja powstania tej książki: oddanie należnej pamięci i czci tym wszystkim, dzięki którym młodzież pomorska uczyła się czcić, kochać Boga i Jemu służyć oraz zaprawiała się do wiernej służby Ojczyźnie. *Trzeba to dokumentować, o tym pisać i nieustannie mówić*².*

¹ J. Walkusz, *Kościół na drogach pomorskiej przeszłości. Studia i szkice z XIX i XX wieku*, Lublin 2014, s. 9. Cytaty z książki Księdza Walkusza w tekście górnym zamieszczamy w kursywie.

² Walkusz, jw. s. 322. „O ile więc – upraszczając nieco problem – do 1848 roku ludność polska i niemiecka zamieszkująca te tereny żyła zasadniczo we wzajemnej

W ramach uwag wstępnych warto też zwrócić uwagę na zamieszczoną w przypisach dokumentację bibliograficzną, która wskazuje na Księdza Profesora Walkusza jako autora, co najmniej kilkudziesięciu szczegółowych tekstów dotyczących historii Kościoła na Pomorzu Nadwiślańskim w XIX i XX stulecia.

* * *

Bogata i zróżnicowana tematycznie historia tej części Pomorza, a konkretnie diecezji chełmińskiej³ została ujęta w dziewięciu studiach⁴. Charakterystyczne dla tych opracowań jest zwrócenie uwagi na osoby, które dzięki przymiotom osobistym, formacji intelektualnej i ducho-

---

zgodzie, o tyle już od Wiosny Ludów wyraźnie ukształtowały się przeciwstawne, owszem – często wrogie grupy narodowościowe: polska i niemiecka [...]. Wiosna Ludów z całym bagażem następstw w sferze przeobrażeń społeczno-narodowych, tudzież postępująca demokracja w Prusach, a potem zjednoczenie Rzeszy Niemieckiej i Kulturkampf, przyniosły – mimo licznych represji – wiele pozytywnych zmian, z procesem przyspieszonego budzenia świadomości narodowej na czele. Owe przeobrażenia były także szczególnym wyzwaniem dla Kościoła, który już to drogą spektakularnych i brzemiennych w konsekwencje inicjatyw i decyzji, już to zaangażowaniem i ideową postawą wielu duchownych przyczynił się do kształtowania zupełnie nowej rzeczywistości Pomorza” (W a l k u s z, jw. s. 10). Nie bez znaczenia pozostaje też zamieszczenie daty napisania *Wstępu* (tamże s. 14).

³ „Teren dzisiejszego Pomorza Nadwiślańskiego, wskutek przeobrażeń polityczno-administracyjnych [...] istniejąca już niemal siedem wieków diecezja chełmińska poniosła terytorialne straty już to na rzecz Niemiec, już to na rzecz Wolnego Miasta Gdańska [...]. Dość więc dodać w tym miejscu, iż wskutek owych przedsięwzięć Kościół na Pomorzu Nadwiślańskim był zorganizowany w trzech jednostkach administracyjnych: diecezja chełmińska, diecezja gdańska i wolna prałatura pilska” (W a l k u s z, jw. 81-83).

⁴ Książka składa się z *Wykazu skrótów* (s. 7), *Wstępu* (s. 9-14), dziewięciu rozpraw (I. *Wejherowskie «Collegium Leoninum» w dziejach miasta i regionu* – s. 15-46; II. *Kalwaria Wejherowska pod zarządem duchowieństwa diecezjalnego* – s. 47-80; III. *Kościół katolicki na Pomorzu Nadwiślańskim w Drugiej Rzeczypospolitej* – s. 81-134; IV. *Obraz diecezji chełmińskiej w świetle relacji «ad limina apostolorum» biskupa Stanisława Wojciecha Okoniewskiego* – s. 135-157; V. *Seminarium duchowne w Pelplinie w okresie II Rzeczypospolitej (1918-1939)* – s. 159-205; VI. *Uposażenie duchowieństwa w międzywojennej diecezji chełmińskiej* – s. 207-226; VII. *Akcja Katolicka w diecezji chełmińskiej na tle ruchu ogólnopolskiego* – s. 229-259; VIII. *Duchowieństwo chojnickie w życiu publicznym XIX i XX wieku* – s. 261-293; IX. *Proboszczowie Pelplina drugiej połowy XX wieku* – s. 295-319), krótkiego podsumowania (*Zamiast zakończenia* – s. 321-322), *Bibliografii* (s. 323-349), *Wykazu tabel* (s. 351), streszczeń w języku angielskim i niemieckim (s. 353-365), *Indeksu osobowego* (s. 367-375) oraz *Spisu treści* (także w języku angielskim i niemieckim s. 377-387).

wej stawały się podmiotami dziejów, tworzyły historię lub wprowadzały swe umiejętności w jej żywy bieg. Dzięki temu spotykamy się z kilkudziesięciu nieprzeciętnymi postaciami, które można było – lub mogły się one same – zamknąć w świecie kultu i odpowiedzialności za formację duchową powierzonych wiernych. Skąd zatem wpływało, gdzie miało swe źródło umiejętne łączenie *sacrum* i *profanum* w *jednej* zbawczej postudze Kościoła, czyli w duszpasterstwie?

Niewątpliwie, miało ono swój początek w znamienym dla Kościoła podkreślaniu znaczenia nauki, wyrabianiem poczucia odpowiedzialności wśród duchownych za inspirowanie i kierowanie wiernych w zarządzaniu i gospodarowaniu życiem społecznym, gospodarczym i narodowym, a więc *politycznym* wymiarem rzeczywistości ziemskiej, jak byśmy to nazwali współczesnym językiem teologicznym. Oni – w znaczącej mierze – mieli świadomość tego, że są *rzecznikami* i *mecenasami* wzrostu dzieci Bożych, czyli wspólnoty Kościoła. Gdzie się tego uczyli? Ksiądz Profesor Walkusz wskazuje na trzy wzajemnie uzupełniające się fenomeny: charakterystyczny dla kleryków duch samokształcenia, wyniesiony z działających wśród gimnazjalistów stowarzyszeń filomackich⁵, poziom intelektualny i duchowy profesorów seminarium⁶ oraz inspiracja biskupa, świętego biskupa. Takim w ówczesnym czasie

---

⁵ „W dotychczasowej historiografii lansowano pogląd, że utworzenie seminariów specjalistycznych było dziełem ks. bp. Okoniewskiego. Jedynie ks. Franciszek Manthey w swej pracy o seminarium duchownym wskazuje jako ich początek tzw. «lekcje dyskusyjne» prowadzone przez ks. Sawickiego. Wydaje się, że genezy seminariów należy szukać znacznie wcześniej, zapewne na przełomie XIX i XX wieku, gdy klerycy, zaprawiwszy się najpierw w gimnazjach, zaczęli na grunt pelpliński przenosić ducha filomackiego, zwłaszcza jego podstawową praktykę, tj. *samokształcenie*. Istniało ono tutaj w ramach zorganizowanych kółek już na początku XX wieku, a ich przedmiotem było poznanie historii, kultury i literatury polskiej, w oparciu o zbiory bogatej Biblioteki Polskiej Kleryków, założonej przez ks. Szczepana Kellera w 1849 roku. Niebawem zaczęli patronować tej akcji niektórzy profesorowie, jak ks. F. Sawicki czy ks. Brunon Czaplą [...]” (W a l k u s z, jw. s. 192-194; podkr. moje: M. M.).

⁶ „Wyznacznikiem poziomu studiów seminaryjnych, a tym samym stopnia przygotowania kapłanów do samodzielnej pracy w parafii, która żadną miarą nie ograniczała się tylko do duszpasterstwa, było także maksymalne wykorzystanie czasu na studium, sposób sprawdzania wiedzy u seminarzystów oraz uwrażliwienie ich na problemy społeczne” (W a l k u s z, jw. s. 197); „Wymowną formą teoretycznie zdobytej wiedzy był praktyczny sprawdzian społecznej pracy kleryków i ich aktywna działalność w różnego rodzaju organizacjach i kółkach kleryckich, żywych w pelplińskim seminarium, takich jak: retoryczne, abstynenckie, literackie, harcercskie i misyjne” (tamże s. 198).

był Sługa Boży Konstantyn Dominik⁷. Wspomniany poniżej ks. Bernard Sychta (1907-1982), wyróżniony przez Autora specjalnym przywołaniem w studium *Proboszczowie Pelplina drugiej połowy XX wieku*, jak pisze Ksiądz Profesor *przeszedł do historii jako człowiek na wskroś renesansowy, o wielorakich uzdolnieniach i imponującym dorobku naukowym, literackim, malarskim, leksykograficznym oraz w zakresie wiedzy psychiatrycznej* (s. 302). A przecież takich było o wielu więcej. Odnajdywali siebie już to jako nauczyciele i wychowawcy *Collegium Leoninum*, w którym, na podstawie specjalnego regulaminu od 1903 roku do wybuchu II wojny światowej *40-50 chłopców rocznie, którzy w przyszłości pragnęli poświęcić się kapłaństwu, znajdowało w Leoninum mieszkanie, wykształcenie, wychowanie i odpowiednią formację na czas nauki w gimnazjum* (s. 19)⁸, już to troskliwi wódcze *Kaszubskiej Jerozolimy*, jak ks. Jan Albert Rook, swym zaangażowaniem przeszkodził wykonawcy królewskich dekretów kasacyjnych jeśli nie w całkowitym zaniku oddziaływania Kalwarii Wejherowskiej, to przynajmniej zminimalizowaniu jej – poza religijnymi – funkcji integracyjnych i narodowych. *Pochodzący z rodziny niemieckiego nauczyciela ze Starzna w Człuchowskim, okazał się w istocie mężem opatrnościowym na owe czasy, albowiem jego rodowód zjednywał mu względy pruskiej administracji, natomiast osobliwa postawa równego traktowania Polaków i Niemców czyniła go człowiekiem wiarygodnym, budzącym zaufanie wśród miejscowej ludności [...]. Dał się poznać ks. Jan A. Rook jako autentyczny i troskliwy wódcze Kaszubskiej Jerozolimy* (s. 52-53), czy ks. Walenty Dąbrowski, zwany *królem Kaszubów*. Gdy władze

⁷ O wpływie jego osoby na kapłańskie życie podczas obchodu siedemdziesięciolecia urodzin wspominał ks. Bernard Sychta: „Dewizą moją było i jest: «Nie marnować nigdy czasu». Pamiętam, co nam na pierwszym roku mówił Sługa Boży Biskup Dominik: «Księża, nie bądźcie nigdy beczynni, ale starajcie się wykorzystać każdy wolny czas. Jeśli ktoś jest muzykalny, niech śpiewa i gra. Kto ma skłonności do pióra niech pisze. Kto ma żyłkę do malowania, niech maluje. Kto lubi wiele czytać, niech czyta, a kto chętnie pracuje w ogrodzie, niech się zajmie ogrodem»” (tamże s. 300 przyp. 8).

⁸ Budynek początkowo pełnił funkcję mieszkania dla zakonników, ofiar kasacyjnej polityki zaborcy (do 1875), a następnie konwikt dla uczniów wejherowskiego gimnazjum (1903-1939, 1947-1950), Niższego Seminarium Duchownego (1950-1957). Po rozwiązaniu tej placówki wychowawczej i utworzeniu parafii przy kościele św. Leona, związanego z *Collegium*, budynek został przejęty na plebanię nowej parafii (W a l k u s z, jw. s. 17-23).

pruskie zabroniły mu głosić kazań polskich, przemawiał po kaszubsku, mimo iż nie był rodowitym Kaszubą (s. 67).

Zanim zrodziła się Akcja Katolicka, przyjmowana nie bez oporu tak ze strony biskupów, jak prezbiterów, *czynnikiem formującym różne postacie pobożności [...] były masowe organizacje dewocyjne, stowarzyszenia i bractwa kościelne* (s. 113). Ksiądz Profesor wymienia ich kilkadziesiąt (s. 115-117). Prócz tego opatrnościowi okazał się udział księży w życiu – jak to ujmuje Autor – *pozaduszpastersko-publicznym*. Dziś nazwalibyśmy to w tworzeniu zrębów teologii wyzwolenia: *Gdy jesienią 1918 r. Niemcy opanował ruch rewolucyjny, a losy Pomorza stały jeszcze pod znakiem politycznego zapytania, duchowieństwo z całą odpowiedzialnością włączyło się w działania Rad Robotniczych, Żołnierskich i Chłopskich, a przede wszystkim Polskich Rad Ludowych odpowiedzialnych za utrzymanie ładu, porządku, bezpieczeństwa publicznego i tworzenia klimatu sprzyjającego organizowaniu polskich struktur administracyjnych. Traktowali oni owe działania jako swoistą powinność pojmowaną w kategoriach służby i walki o wielką sprawę, dlatego tak powszechny był ich udział we wszelkich przedsięwzięciach narodowo-politycznych [...] obecność w instytucjach administracji i ustawodawstwa, a także – po przyłączeniu Pomorza do Polski i normalizacji stosunków w tej dzielnicy – w parlamencie Rzeczypospolitej Polskiej [...]. Odbudowa, a na niektórych odcinkach wręcz wznoszenie od podstaw życia gospodarczego i przygotowanie społeczeństwa do nowych warunków egzystencji, stało się niemalym wyzwaniem, absolutnie nieobojętnym Kościołowi. Co więcej, na pewnych etapach realizacji koniecznych działań z tego zakresu, duchowieństwo – na zasadzie kontynuacji zaangażowania z czasów zaborczych, doświadczenia i przygotowania – okazało się niezastąpione* (s. 121-122). Na kartach książki pojawiają się nowe nazwiska, nowe pola inicjatyw: czytelnie, opieka nad dziećmi, koła śpiewacze i muzyczne, spółdzielczość i bankowość, kultura agrarna (s. 124-126): *Płaszczyzny oddziaływania Kościoła pomorskiego w dobie II Rzeczypospolitej wykraczały daleko poza sferę ściśle religijno-sakramentalną, a jego inspirującą i integrującą często obecność w różnych przejawach życia społecznego – jak można się było już zorientować – spotykała się z powszechną akceptacją. Owo integralne wchodzenie jakby »in medias res« w całokształt ludzkich spraw, stymulowało zarazem tereny i kategorie wciąż skuteczniejszego docierania do wiernych, a nawet osób stojących niekiedy z dala od Kościoła*

(s. 127). Nic dziwnego, że Niemcy wymordowały najwięcej tych kapłanów, pochodzących z tych właśnie terenów.

* * *

Podczas tej prezentacji pominęliśmy wiele spraw i osób, które kroczyły po drogach pomorskiej przeszłości, które w sytuacji rozwarstwienia narodowego potrafiły współtworzyć Kościół na tym terenie. Nie poświęciłem tu miejsca na ważną posługę biskupów, relację z biskupiej troski wobec Rzymu⁹. Niewiele miejsca zajęło przedstawienie przygotowywania nowych prezbiterów do pracy duszpasterskiej¹⁰, a już w ogóle nie zająłem się sporządzeniem choć krótkiej noty na temat źródeł dochodów ówczesnego duchowieństwa¹¹. Moją refleksję nad przeczytaną książką zajmowało stale pytanie, skąd ci wspaniali ludzie brali siły do tak wielkiej pracy.

Książd Profesor Jan Walkusz zdaje sobie sprawę, że w prezentowanej przeze mnie pracy wskazał jedynie na pewne tematy. Do przedstawienia całości nie zobowiązywał go już sam tytuł publikacji: *Kościół na drogach pomorskiej przeszłości*. Zobowiązał się natomiast – tak przyjmuję refleksję Autora, którą notuję poniżej – do podjęcia próby zmierzenia się z całością zagadnień znamienych dla tego okresu dziejów Kościoła, w tym szczególnym miejscu: *Owa bogata i zróżnicowana tematycznie spuścizna historyczna Pomorza, poświadczona wybiórczo niektórymi tylko, aczkolwiek bardzo nośnymi w swej wymowie fragmentami dziejów, ukazującymi integralny związek Kościoła z codziennością tego terenu jest z jednej strony wyjątkowym bogactwem kulturowym, z drugiej zaś szczególnego rodzaju wyzwaniem i zobowiązaniem dla współczesności. Ponadto – jak wolno sądzić – zawarte w niniejszej pracy ustalenia, postawione tezy oraz odtworzone procesy i portrety naszych wielkich poprzedników, mają w intencjach stanowić przyczynek do syntezy dziejów Kościoła na Pomorzu Nadwiślańskim w XIX i XX wieku* (s. 14).

⁹ *Obraz diecezji chełmińskiej w świetle relacji «ad limina apostolorum» biskupa Stanisława Wojciecha Okoniewskiego* (W a l k u s z, jw. s. 135-157).

¹⁰ *Seminarium duchowne w Pelplinie w okresie II Rzeczypospolitej (1918-1939)* (W a l k u s z, jw. s. 159-205). Warto zwrócić na interesującą analizę stanu powołań w tym okresie historii (s. 160-174).

¹¹ *Uposażenie duchowieństwa w międzywojennej diecezji chełmińskiej* (W a l k u s z, jw. s. 207-226).